

Włodzimierz Kamiński

ZEWNĘTRZNE CZYNNIKI EKONOMICZNE TRANSFORMACJI NIEMIEC WSCHODNICH

Celem niniejszych rozważań jest zaprezentowanie wpływu zewnętrznych czynników ekonomicznych na transformację Niemiec Wschodnich (zwaną powszechnie Nowymi Landami lub Nowymi Krajami Związkowymi Niemiec)¹, które pozwoli na sformułowanie wniosków dla Polski oraz innych gospodarek w procesie transformacji.

Podstawową tezę jest twierdzenie, że w miarę transformacji wschodnich landów Niemiec rośnie rola zewnętrznych czynników ekonomicznych w ich rozwoju gospodarczym. Dotyczy to zarówno handlu zagranicznego, jak i zagranicznych inwestycji bezpośrednich (ZIB) oraz transferu technologii. Stąd próba pokazania zjawiska przesunięcia środka ciężkości z wpływu czynników wewnętrznych (niemieckich) w kierunku czynników zewnętrznych. W tym kontekście analizujemy zależności między tymi trzema zewnętrznymi czynnikami transformacji, będącymi również istotnymi czynnikami rozwoju Nowych Landów w późniejszym okresie. Ważnym aspektem transformacji są przekształcenia własnościowe jako czynnik niosący ze sobą zmiany strukturalne wpływające na przyspieszenie dynamiki PKB w długim okresie.

Specyfika transformacji gospodarczej w Niemczech Wschodnich

Transformacja gospodarki polega na zmianie systemu społeczno-gospodarczego. Oznacza ona odejście od zasad i form instytucjonalnych organizacji, które obowiązywały w danym kraju w okresie poprzedzającym rozpoczęcie tego procesu, dotyczących zarówno życia gospodarczego, jak i politycznego. Kiedy mówimy o trans-

¹ Do Nowych Landów zaliczamy Brandenburgię, Meklemburgię-Pomorze Przednie, Saksonię, Saksonię-Anhalt i Turyngię. Ich obecny udział w PKB Niemiec wynosi 14,7%. Ludność stanowi 20,6%, a zatrudnienie 18,7% ogółu. Natomiast udział eksportu w sprzedawanej produkcji wynosi 24,5%.

formacji rynkowej, to mamy na myśli przejście od gospodarki planowej do gospodarki rynkowej. Taką definicję transformacji możemy odnieść również do obecnych wschodnich landów Niemiec, które wcześniej wchodziły w skład gospodarki NRD².

Patrząc z perspektywy ostatnich 14 lat, można stwierdzić, że ogólne warunki transformacji w Niemczech Wschodnich zostały spełnione przez:

- wolność gospodarczą związaną z równouprawnieniem własności prywatnej, co w konsekwencji uruchomiło proces prywatyzacji prowadzący do zasadniczego zmniejszenia roli przedsiębiorstw państwowych w gospodarce;
- liberalizację gospodarki zarówno w aspekcie wewnętrznym (głównie uwolnienia cen), jak też zewnętrznym (głównie dopuszczenia wszystkich podmiotów gospodarczych do handlu zagranicznego);
- stworzenie podstaw instytucjonalnych funkcjonowania nowego systemu gospodarczego i przeprowadzenia stosownych reform strukturalnych w drodze przejścia wzorców zachodniemieckich;
- deregulację gospodarki polegającą na ograniczeniu wpływu państwa na podmioty gospodarcze oraz zmianę form tego oddziaływania przez przejście od form bezpośrednich do form pośrednich.

W przypadku Niemiec Wschodnich, ze względu na uwarunkowania polityczne transformacji (transformacja gospodarcza zachodziła w warunkach zjednoczenia), przemiany instytucjonalne nastąpiły w stosunkowo krótkim czasie przez imitację, a właściwie praktycznie całkowite przejście systemu działającego w RFN. W rezultacie reformy strukturalne miały przebieg gwałtowny. Dotyczyło to zwłaszcza prywatyzacji.

Przekształcenie struktury własnościowej było jednym z najważniejszych elementów transformacji gospodarczej w Niemczech Wschodnich. Za zasadną uznano szybką prywatyzację, mającą zapobiec dalszemu obniżaniu wartości majątku, który był nieproduktywny i podlegał szybkiej utracie wartości³.

Proces prywatyzacji w Niemczech Wschodnich miał swoją specyfikę: prowadzący prywatyzację Urząd Powierniczy *Treuhandanstalt* wybrał do procesu prywatyzacyjnego te przedsiębiorstwa, które zgodnie z przyjętymi przez niego kryteriami kwalifikowały się do wprowadzenia programu naprawczego. Założono wówczas, że prężność gospodarki rynkowej zależy od współdziałania dużych, średnich i małych przedsiębiorstw. Imitując system gospodarczy RFN, szczególną wagę przypisano małym i średnim przedsiębiorstwom (MŚP).

W takiej sytuacji prywatyzacja miała umożliwić prędkie dokapitalizowanie przedsiębiorstw oraz modernizację procesów produkcyjnych w drodze wprowadzenia nowych technologii. Ważnym zadaniem było poprawienie jakości produkcji zarówno na rynek krajowy, jak i zagraniczny. Produkcja nowoczesnych, wysokiej jakości produktów o relatywnie niskich kosztach wytwarzania, a także wy-

² The World Bank, *From Plan to Market. World Development Report 1996*, New York 1996.

³ W. Kamiński, *Rola bezpośrednich inwestycji zagranicznych w transformacji Landów Wschodnich RFN*, referat na konferencję „Międzynarodowa współpraca produkcyjna i transfer technologii a procesy transformacji gospodarczej”, Zakład Międzynarodowej Współpracy Produkcyjnej, Kolegium Gospodarki Światowej SGH, Warszawa 1997.

soki poziom zarządzania to najważniejsze punkty powodzenia transformacji gospodarczej w branżach produkcyjnych.

Obok prywatyzacji w Nowych Krajach Związkowych można wyróżnić trzy podstawowe zakresy zadań wzajemnie ze sobą powiązane:

– utworzenie instytucjonalnej infrastruktury dla pobudzenia działalności sektora prywatnego. Zalicza się do tego nowy system prawny⁴, rozdzielenie sektora prywatnego i państwowego, warunki państwowego finansowania i sterowania wydatkami, utworzenie instytucjonalnych warunków ramowych dla rynku kapitałowego, rynku pracy oraz gospodarki gruntami, jak również ram systemowych dla banku centralnego i całego systemu finansowego;

– osiągnięcie monetarnej stabilizacji przez podjęcie działań mających na celu doprowadzenie do stabilnego pieniądza. Należało przede wszystkim zlikwidować nadmiar pieniądza, utworzyć nowy porządek w systemie pieniężnym oraz związać go z niezależnością banku centralnego, dwustopniowym systemem bankowym i rynkiem kapitałowym. Nastąpiło to w ramach Unii Walutowo-Gospodarczo-Socjalnej⁵ i przez przyjęcie systemu monetarnej RFN, w tym zwłaszcza przyjęcie marki zachodnioniemieckiej w miejsce marki wschodnioniemieckiej. W ramach tak wytyczonej stabilizacji na szczególne miejsce wysunęły się czynniki natury technicznej i logistycznej, ponieważ było to rozwiązanie bezprecedensowe i wymagało w krótkim terminie przeprowadzania całego kompleksu działań dostosowawczych, w tym także utworzenie nowego systemu obiegu pieniądza, nowych podstaw administracyjnych funkcjonowania gospodarki oraz przyjęcia nowego systemu finansowania świadczeń społecznych;

– dostosowanie wzajemne przedsiębiorstw, tak aby warunki działalności były identyczne. Chodzi tutaj głównie o dostosowanie przedsiębiorstw obu stron do działalności w nowych warunkach europejskich. Szczególnie wyróżniają się tu zagadnienia produkcji, pracy i inwestycji. Siłą napędową tego procesu jest powstawanie nowych przedsiębiorstw i ich rozwój w warunkach jednolitego rynku europejskiego.

Niemcy Wschodnie są wyjątkiem na tle innych gospodarek w procesie transformacji, ponieważ z wyżej wymienionych trzech podstawowych zadań dwa zostały spełnione w krótkim czasie. W ramach zjednoczenia dokonano przejęcia instytucjonalnej infrastruktury RFN (na podstawie paragrafu 23 Ustawy Zasadniczej RFN, czyli Konstytucji Niemiec) oraz doprowadzono do stabilizacji monetarnej. Do zakończenia transformacji systemowej pozostało jednak dopasowanie gospodarki, zwłaszcza na szczeblu mikroekonomicznym, które w przypadku Niemiec ma szczególną specyfikę zrastania się gospodarek na dwóch poziomach rozwoju społeczno-gospodarczego w ramach jednego narodu i różnych systemów politycznych przed zjednoczeniem.

⁴ Łącznie z prawem dla przedsiębiorstw.

⁵ Unia Walutowo-Gospodarczo-Socjalna zaczęła obowiązywać RFN i NRD 1.07.1990 i wprowadziła markę jako walutę obowiązującą na terenie NRD. Równocześnie w zasadzie automatycznie przejęła system bankowy i ubezpieczeń społecznych obowiązujący w RFN.

W celu efektywnego przeprowadzenia transformacji systemu gospodarczego stało się konieczne uzyskanie konsensusu politycznego, aby uniknąć ryzyka napięć społecznych na tle ekonomicznym. Nie został on jednak w pełni osiągnięty mimo ogromnego wsparcia finansowego zarówno ze strony landów zachodnich, jak też Unii Europejskiej. W ramach wsparcia z europejskich funduszy strukturalnych landy wschodnie Niemiec otrzymały łącznie w okresie 1991–2006 środki w wysokości 35 532,3 mln euro. Natomiast ogólne środki przekazane do Niemiec Wschodnich z Niemiec Zachodnich wyniosły dotychczas łącznie około 1 235,0 mld euro. Oznacza to, że te ogromne zewnętrzne środki finansowe uruchomione w ramach procesów transformacji nie doprowadziły do oczekiwanego wzrostu poziomu życia we wschodnich landach Niemiec, co stanowi dzisiaj społeczną barierę przyspieszenia tempa wzrostu całej gospodarki niemieckiej.

Przykład Niemiec Wschodnich ukazuje problem dochodzenia do konsensusu politycznego w drodze finansowego wsparcia. Ogromne środki finansowe uruchomione w ramach procesu transformacji nie doprowadziły do ujednoczenia społeczeństwa, ani też nie znalazły należytego odzwierciedlenia w przyspieszeniu tempa PKB.

Problematykę transformacji Niemiec Wschodnich należy postrzegać w kompleksie przenikania się czynników ekonomicznych, społecznych oraz politycznych, i to w ujęciu długookresowym. Podstawową siłą sprawczą dla transformacji Niemiec Wschodnich w oparciu o wykorzystanie źródeł zewnętrznych⁶ była polityczna decyzja o zjednoczeniu Niemiec. Podział Niemiec po drugiej wojnie światowej był nienaturalny i RFN nigdy nie wyrzekła się myśli o ponownym zjednoczeniu, zachowując taką możliwość w swojej konstytucji.

Proces wzajemnego zbliżenia się obu państw niemieckich został spotęgowany przez rozwój sytuacji politycznej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, jak też wycofanie wsparcia władz Związku Radzieckiego dla NRD z równoczesnym zbliżeniem z RFN zgodnym z oczekiwaniami narodu niemieckiego, pragnącego wprowadzenia zmian podobnych do tych w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Wewnętrzne siły sprawcze transformacji gospodarki NRD zostały pobudzone przez zewnętrzne czynniki polityczne. Pod tym względem transformacja Niemiec Wschodnich różni się od transformacji gospodarek Europy Środkowej, gdzie impulsem politycznym jej przeprowadzenia były czynniki wewnętrzne. W Polsce takim czynnikiem była działalność „Solidarności”. Zmiany społeczne w Niemczech Wschodnich były także wywołane narastającym kryzysem gospodarczym oraz rosnącymi oczekiwaniami konsumpcyjnymi społeczeństwa NRD na tle poziomu konsumpcji w Niemczech Zachodnich.

Porównanie gospodarki Niemiec Wschodnich i Zachodnich

Zacznijmy od produktu krajowego brutto. Dynamika wzrostu PKB Nowych Kra-
jów Związkowych jest w całym okresie transformacji zróżnicowana. W 1991 bez

⁶ Jako zewnętrzne postrzegane są wszystkie źródła, czynniki, środki i zasoby pochodzące spoza obszaru Nowych Landów i Berlina Wschodniego.

względu na przyjętą bazę (ceny bieżące, stałe z roku 1995 lub 1991⁷) zanotowano ujemny przyrost PKB w Niemczech Wschodnich. Wartość tego spadku wyniosła w zależności od źródła od 18,3%⁸ do 31,4%⁹. W latach 1992 do 1994 PKB charakteryzował się wysoką dynamiką wzrostu, wynoszącą od 7,7% w 1992 do 11,9% w roku 1993 i 11,4% w roku 1994¹⁰. Dynamiczny wzrost PKB załamał się jednak już w roku 1995, kiedy to zmniejszył się do 4,5%. W następnych latach obserwujemy kontynuację tendencji spadkowej. W 1998 roku przyrost PKB w Nowych Krajach Związkowych był widocznie mniejszy od przyrostu w krajach związkowych w Niemczech Zachodnich. Stan ten utrzymywał się do roku 2002 (z wyjątkiem roku 1999)¹¹.

Dotychczasowe realia gospodarki rynkowej w Niemczech Wschodnich wynikają z tego, że znaczna część środków finansowych pochodzi spoza tego rejonu. Przykładowo transfery roczne netto z Niemiec Zachodnich wyniosły w latach 1991–1999 od 52% do 34% wielkości wytworzonego w tym czasie PKB Niemiec Wschodnich¹². Podobnie kształtowała się sytuacja w przekazanych dobrach i usługach. Przewyższająca część tych środków była kierowana na pokrycie popytu konsumpcyjnego. Obecnie coraz częściej w dyskusjach na temat rozwoju gospodarczego Niemiec Wschodnich wskazuje się konieczność zmniejszenia zewnętrznego finansowania konsumpcji i zwiększenia finansowania z tych środków lokalnej i regionalnej działalności gospodarczej.

Oznacza to, że dystans pomiędzy rozwojem Niemiec Wschodnich i Zachodnich nie ulega zmniejszeniu w oczekiwanym tempie i w związku z tym może stanowić zarzewie konfliktów społecznych i w konsekwencji hamować dochodzenie do zakładanego konsensusu społecznego w obrębie całych Niemiec.

Perspektywa zrównywania się sytuacji gospodarczej w Niemczech Wschodnich z sytuacją w Niemczech Zachodnich jest w odniesieniu do wartości PKB na jednego mieszkańca odległa. W Niemczech Wschodnich wartość PKB na jednego mieszkańca stanowiła w końcu lat 90. 66% (w 1991 roku 42,7%) w porównaniu do Niemiec Zachodnich¹³.

W Niemczech Zachodnich znacznie wyższa jest wydajność pracy. Pozytywnym zjawiskiem jest wzrost wydajności pracy w Niemczech Wschodnich (mierzonej wartością PKB na jednego zatrudnionego). Poza rokiem 1998 przyrost PKB na jednego zatrudnionego w Niemczech Wschodnich był w omawianym okresie

⁷ Początkowe dane w cenach stałych (wskaźniki realne) były liczone na podstawie roku bazowego 1991, w trakcie dekady zmieniono rok bazowy na rok 1995 i przyjęto nowy standard obliczeń ESGV 1995.

⁸ W cenach bieżących.

⁹ W cenach stałych liczonych na bazie 1991 roku.

¹⁰ W cenach stałych na bazie roku 1995.

¹¹ Dla roku bazowego 1995.

¹² Wskaźnik ten się zmieniał od maksymalnie 52,3% w roku 1991 do minimalnie 32,6% w roku 1997. W roku 1999 wynosił on 34,1%; por.: *Doświadczenia integracji gospodarki b. NRD w ramach RFN w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej. Wnioski dla Polski*, Warszawa 2003, s. 177.

¹³ *Gesamtwirtschaftliche und unternehmerische Anpassungsfortschritte in Ostdeutschland. Kurzexpertise*, Halle 2000 s. 6. Wartość PKB na jednego zatrudnionego nowych krajów związkowych osiągnęła 66% (nominalnie) i 67% (realnie) wartości PKB na jednego zatrudnionego w Niemczech Zachodnich (dane liczone według metody z roku 1991) są nieporównywalne bezpośrednio z metodą z 1995 roku. Por.: *Analyse: Zehn Jahre Aufbau-Ost: Erfolge, Defizite und Reformbedarf*, Institut der Deutschen Wirtschaft, Köln 2000.

wyraźnie na wyższym poziomie niż w Niemczech Zachodnich. Świadczy to o relatywnie wyższym tempie wzrostu wydajności czynników produkcji w Niemczech Wschodnich aniżeli w Niemczech Zachodnich. Ubocznym skutkiem tej pozytywnej tendencji jest wzrost bezrobocia w Niemczech Wschodnich.

Struktura wytworzonego PKB¹⁴ w Niemczech Wschodnich na przestrzeni lat 90. uległa pozytywnym przeobrażeniom. Wzrósł udział sektora trzeciego (usługi) kosztem sektora drugiego, czyli przemysłu przetwórczego. Według Wartości Dodanej Brutto w roku 1997 w Niemczech Wschodnich (poza Berlinem Wschodnim) największy udział w PKB posiadał przemysł przetwórczy. Kolejną ważną branżą były przedsiębiorstwa usługowe oraz państwo wraz z prywatnymi gospodarstwami i organizacjami (typu non-profit).

Analizując poszczególne sektory gospodarcze Niemiec Wschodnich na przestrzeni lat (1991–1995), w okresie największych zmian transformacyjnych, zauważyć można malejący udział produkcji sektora pierwszego (rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo, wydobywanie surowców) oraz wzrastający udział sektora drugiego (przemysł przetwórczy oraz budownictwo) i branż związanych z trzecim sektorem gospodarki, tj. usługami.

Czynnikiem, który w istotny sposób przyczynił się do wzrostu PKB i do zmian jego struktury były przekształcenia przedsiębiorstw w Niemczech Wschodnich. Do zjednoczenia funkcjonowały wielkie państwowe kombinaty scalające w jednej strukturze prawnej wiele pojedynczych przedsiębiorstw, odpowiadających różnym formom procesu wytwarzania, dystrybucji i sprzedaży. Udział przedsiębiorstw prywatnych był wówczas znikomy. Po zjednoczeniu nastąpił proces likwidacji wielkich państwowych kombinatów przez dzielenie ich na poszczególne zakłady i poddawanie prywatyzacji pod auspicjami *Treuhandanstalt*.

Równocześnie następowało przyspieszenie tworzenia nowych przedsiębiorstw. Największe zainteresowanie w tym zakresie wykazywały branże budowlane i usługowe. Związane to było ze stosunkowo korzystnymi warunkami wyjściowymi w tych branżach w odróżnieniu od branż przemysłowych, które w większym stopniu podlegały wówczas naciskom konkurencyjnym zwłaszcza przedsiębiorstw z Niemiec Zachodnich. Mimo to proces kreacji nowych przedsiębiorstw dotyczył także przemysłu przetwórczego, w którym pod koniec lat 90. ponad połowa przedsiębiorstw była przedsiębiorstwami nowo powstałymi w okresie po zjednoczeniu Niemiec¹⁵.

Postęp w łączeniu gospodarek znajdujących się na dwu różnych poziomach rozwoju, mimo widocznych w Nowych Landach zmian, jest procesem przebiegającym w tempie wolniejszym od zakładanego. Proces, którego pierwsza część skończyła się w połowie lat 90., ma wiele etapów. Obecnie konieczna jest zmiana dotychczasowej strategii i takie jej ukierunkowanie, aby doprowadzić m.in. do zgodności między poziomem płacy realnej a wydajnością w drodze wykorzystania możliwości gospodarczych Nowych Landów. Wydaje się, że wykorzystanie w co-

¹⁴ Analiza struktury wytworzonego PKB dokonywana na podstawie niemieckich danych opiera się na wartości dodanej brutto (*Bruttowertschöpfung*).

¹⁵ *Gesamtwirtschaftliche...*, s. 16.

raz większym zakresie własnych możliwości nie może następować bez umiejętnego stymulowania tej samodzielności przez środki finansowe płynące z zachodnich krajów związkowych i źródeł zagranicznych.

Rola handlu zagranicznego

Handel zagraniczny landów wschodnich należy rozpatrywać w układzie: handlu wewnętrznemieckiego, miejsca handlu landów wschodnich w handlu zagranicznym Niemiec oraz autonomicznego handlu wschodnich landów. Historycznie patrząc, handel wewnętrznemiecki odnosi się do wymiany handlowej między NRD i RFN, ale obejmuje także pierwsze lata po zjednoczeniu.

Przyspieszenie handlu wewnętrznemieckiego już w drugiej połowie lat 80. jako rezultat zbliżenia politycznego obu państw (co w sferze gospodarczej zaoocowało udzieleniem przez RFN znacznych kredytów) pobudziło eksport zachodnionemiecki na rynek byłej NRD. Fakt zjednoczenia Niemiec doprowadził do dalszego znacznego rozwoju handlu wewnętrznemieckiego. Dla przemysłu zachodnionemieckiego oznaczało to możliwość kompensacji zmniejszonych wpływów z eksportu na inne rynki. Między rokiem 1989 a 1992 eksport z landów zachodnich do Niemiec Wschodnich wzrósł o 682%, a z Niemiec Wschodnich do Niemiec Zachodnich był znacznie mniejszy (wzrósł w analogicznym okresie tylko o 42%). W handlu wewnętrznemieckim saldo obrotów handlowych było dla Niemiec Wschodnich ujemne, wynosiło w roku 1992 ponad 53 mld DM (w 1991 roku ponad 37 mld DM). W strukturze towarowej dominowały dobra inwestycyjne.

Podstawowym hamulcem wzrostu eksportu z Niemiec Wschodnich na rynek zachodnionemiecki, podobnie jak na inne rynki, była wówczas niska konkurencyjność produktów. Sam wolumen importowanych z Niemiec Zachodnich i innych rynków towarów był relatywnie wysoki na początku lat 90. Nie zachęcało to do uruchomienia własnej produkcji i jej modernizacji.

Znaczenie eksportu i importu Nowych Krajów Związkowych dla całego handlu zagranicznego Niemiec było w początkowym okresie niewielkie i wykazało się 1,7% udziałem w roku 1994, a w 1995 stanowiło około 1,9%. Obecnie udział Nowych Krajów Związkowych w eksporcie Niemiec wynosi około 6%.

Rozwój handlu Niemiec Wschodnich, rozumianego jako ich wydzielony handel zagraniczny, jest trudny do określenia, ponieważ z chwilą zjednoczenia podawane są na ogół łączne dane statystyczne handlu zagranicznego dla całych Niemiec. W eksporcie i imporcie landów wschodnich można mimo to wskazać pewne tendencje, które rzutują na kierunki tego handlu. Z uwagi na strukturę geograficzną następował on głównie w kierunku wysoko rozwiniętych krajów zachodnich, których udział w 1995 roku w eksporcie wyniósł 47,9%, a w imporcie 54,2%, podczas gdy w 1991 roku odpowiednie wskaźniki wyniosły 13,4% i 27,8%. W 2000 roku 47,5% eksportu Niemiec Wschodnich było dokonywane do krajów Unii Europejskiej (dla Niemiec Zachodnich wskaźnik ten był o około 9% wyższy i wyniósł 56,7% w roku 2000).

W ciągu pierwszych pięciu lat po zjednoczeniu udział eksportu do krajów zachodnich wzrastał szybciej niż import, dotyczy to głównie krajów Unii Europejskiej. Równocześnie następował rozwój wymiany handlowej landów wschodnich z krajami pozaeuropejskimi, zwłaszcza USA i Kanadą. Również w drugiej połowie lat 90. następował szybki rozwój wymiany handlowej z tymi krajami (wzrosła ona w latach 1996–2000 pięciokrotnie). Zarówno import, jak też eksport do nich w roku 1995 (import – 591 mln marek, eksport – 529 mln marek) był wyraźnie wyższy niż w roku 1990 (import – 282 mln marek, eksport – 166 mln marek).

Pod względem eksportu w kolejnych latach 90. najbardziej wzrosło znaczenie takich krajów jak: USA, Japonia, Korea Południowa i Hiszpania. W latach 1996–1997 nastąpił wzrost eksportu do Japonii¹⁶. Oznacza to integrowanie się gospodarki wschodnioniemieckiej z czołowymi rynkami światowymi.

Zasadniczy wkład w rozwój eksportu mają nowo powstałe przedsiębiorstwa przemysłowe z kapitałem zachodnioniemieckim i zagranicznym. Przedsiębiorstwa z kapitałem zagranicznym rozwinęły eksport głównie do Europy Zachodniej oraz USA i Kanady (wzrost o 73% w latach 1998–2000)¹⁷. Przedsiębiorstwa z kapitałem zachodnioniemieckim zwiększyły swój eksport na rynek Europy Zachodniej i Ameryki Północnej o 20%, natomiast na rynki krajów Europy Środkowo-Wschodniej o 61%. Przedsiębiorstwa rdzennie wschodnioniemieckie zwiększyły w okresie 1998–2000 eksport do krajów Europy Środkowej i Wschodniej o ponad 76%, a do Europy Zachodniej o 20%.

Rola zewnętrznych inwestycji bezpośrednich

Na potrzeby niniejszego artykułu wprowadziliśmy pojęcie zewnętrznych inwestycji bezpośrednich w celu wyodrębnienia inwestycji Niemiec Zachodnich. Zewnętrzne inwestycje bezpośrednie w Niemczech Wschodnich będziemy rozpatrywać z jednej strony jako inwestycje kapitału zachodnioniemieckiego, a z drugiej – jako zagraniczne inwestycje bezpośrednie (pochodzące z innych krajów).

Napływ zewnętrznych inwestycji bezpośrednich do Niemiec Wschodnich zostanie omówiony z uwzględnieniem podziału na inwestycje typu *brownfield* – polegających na przejęciu w całości lub części istniejących przedsiębiorstw oraz inwestycje *greenfield* – inwestycje od podstaw.

Podejmowanie działalności gospodarczej determinowane jest w zasadniczej mierze przez zdolności inwestycyjne, tworzone zarówno w oparciu o źródła krajowe, jak również zagraniczne. Teoretycznie jest oczywiste, że przy zbyt niskim poziomie oszczędności krajowych restrukturyzacja gospodarki jest możliwa tylko przy wzrastającym zaangażowaniu zagranicy, w tym głównie w formie transferu kapitału. Im większe będą rozmiary napływającego kapitału, tym większe może

¹⁶ Według danych DIW na podstawie Krajowych Urzędów Statystycznych (bez Berlina Wschodniego).

¹⁷ Dane według badań DIW w: *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit*, Berlin 2003, s. 56.

być jego oddziaływanie na tempo wzrostu gospodarki i zmiany jej struktury, a także na poziom usług, rynek pracy, handel zagraniczny i potencjał innowacyjny¹⁸.

Wynika stąd, że zagraniczne inwestycje mogą mieć istotny wpływ na przeobrażenia transformacyjne dokonywane z udziałem kapitału różnych krajów, organizacji międzynarodowych lub korporacji transnarodowych.

Przyjmijmy tezę, że podstawowy czynnik procesu transformacji w Niemczech Wschodnich stanowiły przekształcenia własnościowe, które były w dużym stopniu pobudzane przez napływ inwestycji zewnętrznych, w tym zarówno inwestycji zachodnioniemieckich, jak również zagranicznych inwestycji bezpośrednich. Te z kolei, na zasadzie sprzężenia zwrotnego oddziałują na prywatyzację. Dlatego też prywatyzacja w Niemczech Wschodnich jest w dużym stopniu uzależniona od napływu kapitału zewnętrznego.

Jeżeli chodzi o zagraniczne inwestycje bezpośrednie to ich udział w procesie prywatyzacyjnym był w Nowych Krajach Związkowych relatywnie niższy i spełniał w pierwszej połowie lat 90. rolę uzupełniającą w stosunku do inwestorów niemieckich. W drugiej połowie lat 90. rola inwestorów zagranicznych znacznie wzrosła, ale nie była ona już wówczas związana z procesem prywatyzacyjnym, zakończonym w roku 1995 po zlikwidowaniu Urzędu Powierniczego *Treuhandanstalt*.

Przytoczmy kilka danych ilustrujących napływ inwestycji bezpośrednich do landów wschodnich. *Bundesbank* podawał na rok 1998 rekordowy napływ ZIB netto do Nowych Krajów Związkowych na łączną kwotę 2,248 mld marek. Nowsze dane wykazują dla ZIB saldo wartości napływu w roku 1998 w wysokości ponad 3 mld marek.

Inwestorzy zagraniczni przejmowali w ramach prywatyzacji głównie te przedsiębiorstwa, które produkowały towary na rynek Nowych Krajów Związkowych Niemiec, kierując się bliskością lokalnych rynków zbytu. Szczególnym zainteresowaniem cieszyły się te branże, w których realizowane były zamówienia publiczne. Z tego właśnie powodu inwestorzy zagraniczni angażowali się w branżę petrochemiczną, energetyczną, budowlaną, ochrony środowiska i usług inżynierskich dla budownictwa.

Według danych *Bundesbanku*¹⁹ największy udział w sprzedaży i zatrudnieniu zagranicznych przedsiębiorstw w Nowych Krajach Związkowych w drugiej połowie lat 90. posiadały przedsiębiorstwa przemysłu przetwórczego, przypadało na nie 62,1% ogółu zatrudnionych. Udział przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym w sprzedaży wynosił 59,1%. Największe przychody osiągały przedsiębiorstwa zagraniczne w branży motoryzacyjnej, petrochemicznej, chemicznej oraz metalowej.

Inną dziedziną wykazującą znaczną aktywność przedsiębiorców zagranicznych był handel²⁰ z udziałem w obrotach w wysokości 19,4% i zatrudnieniu w wysokości 8,6%. Na niższym poziomie kształtują się natomiast udziały w zatrudnieniu i obrocie branży budowlanej, osiągające 10,3% w zatrudnieniu i 7,4% sprzedaży.

¹⁸ K. Starzyk, *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne a transfer technologii w procesie transformacji gospodarczej*, [w:] *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce*, red. Z. Olesiński, Warszawa 1998, s. 263.

¹⁹ Dane przedsiębiorstw za lata 1995–1997.

²⁰ Oprócz handlu zaliczono do tej grupy naprawę i zabezpieczanie pojazdów silnikowych.

Rola transferu technologii

Transfer technologii do Niemiec Wschodnich następuje z uwzględnieniem zdolności absorpcyjnej tego regionu. Korzystną przesłankę stanowią tutaj zasoby stosunkowo wysoko wykwalifikowanej siły roboczej oraz zastany dobrze przygotowany personel naukowo-badawczy.

Poziom działalności badawczo-rozwojowej jest jednak znacznie niższy w Niemczech Wschodnich niż Zachodnich. Przejawem tej dysproporcji są takie wskaźniki jak: wydatki badawczo-rozwojowe (B+R) na jednego zatrudnionego, liczba zatrudnionych w dziedzinach B+R w sektorach gospodarczych oraz liczba zgłoszonych patentów czy udział produktów wysoko rozwiniętej techniki w wartości produkcji przemysłu przetwórczego²¹.

Poza dysproporcją związaną z rozwojem działalności B+R można zauważyć dysproporcję o charakterze podmiotowym, polegającą na znacznie mniejszym udziale prywatnych przedsiębiorstw w tej działalności. Natomiast większy jest udział instytucji publicznych.

Działalność badawczo-rozwojowa we Wschodnich Niemczech była ograniczana przez utrudnienia, do których można zaliczyć m.in.:

- załamanie badań po zjednoczeniu Niemiec (w okresie od 1989 do 1993 ilość zatrudnionych w B+R zmniejszyła się o około 80%, a w roku 1993 nakłady na B+R stanowiły tylko 4% całkowitych nakładów na tę dziedzinę w całych Niemczech);
- niedostateczną współpracę pomiędzy instytucjami publicznymi i sektorem przedsiębiorstw oraz nikły poziom zleceń zewnętrznych;
- brak kapitału, zarówno własnego, jak i obcego (co jest szczególnym utrudnieniem dla małych i średnich przedsiębiorstw);
- niska zdolność małych i średnich przedsiębiorstw do absorpcji nowoczesnych technologii.

Również udział nakładów B+R w wielkich przedsiębiorstwach jest na terenie Nowych Krajów Związkowych, w porównaniu z krajami wysoko rozwiniętymi, oceniany jako nadal relatywnie niski. W firmach należących do inwestorów zachodniemieckich i zagranicznych rośnie udział innowacji produktowych i procesowych, a wprowadzane przez te firmy innowacje prowadzą do zwiększania efektywności przedsiębiorstw tego rejonu Niemiec.

Ważną dziedziną wdrażania nowoczesnych technologii staje się ochrona środowiska²². Inwestorzy przejmujący stare, wysłużone przedsiębiorstwa musieli się liczyć z usunięciem różnych pozostałości²³. Można również założyć, że nowi właściciele, i to zarówno z Niemiec Zachodnich, jak i z zagranicy, wprowadzali

²¹ Udział szczytowej techniki i techniki wysoko rozwiniętej w wartości produkcyjnej przemysłu przetwórczego wyniósł przykładowo w roku 1995 w Niemczech Wschodnich odpowiednio 2,9% i 24,1%, natomiast w Niemczech Zachodnich 6,8% i 39,0%.

²² Naukowcy z DIW szacują możliwość powstania nowych miejsc pracy na około 300 000.

²³ Niemieckie oznaczenie „Altlasten” w pełni charakteryzuje to zagadnienie, obejmując nie tylko obciążenia środowiska naturalnego materiałami toksycznymi.

nowoczesne technologie produkcyjne powodujące obniżenie obciążenia środowiska naturalnego w stosunku do dotychczasowej sytuacji.

Nowe Kraje Związkowe stają się przed podwójnym zadaniem, polegającym na transformowaniu swojej gospodarki w celu niwelowania historycznych różnic ekonomicznych w porównaniu z Niemcami Zachodnimi oraz dostosowaniem się do postępującego procesu globalizacji i integracji europejskiej.

Niemcy Wschodnie, jako region podlegający transformacji, uzależnione są od czynników zewnętrznych, zwłaszcza od zewnętrznych źródeł finansowych. W związku z imitacyjną formą przeprowadzenia transformacji gospodarczej, szczególna rola przypadła źródłom zlokalizowanym w Niemczech Zachodnich. W miarę jednak umiędzynarodowienia gospodarki Niemiec Wschodnich na znaczeniu zyskują źródła finansowe znajdujące się poza granicami Niemiec. Rosnące znaczenie w transformowaniu gospodarki Nowych Landów odgrywają coraz częściej zagraniczne inwestycje bezpośrednie. Inwestorzy, głównie amerykańscy i brytyjscy, zainteresowani są generalnie Niemcami, nie biorąc obecnie pod uwagę specyfiki Niemiec Wschodnich. Inwestorzy z Unii Europejskiej nadal koncentrują swoje zainteresowanie na rynku Niemiec Zachodnich.

Rozwój ogólnoeuropejskiej współpracy gospodarczej, w powiązaniu z przystąpieniem nowych państw Europy Środkowej do Unii Europejskiej, stwarza możliwości również dla dalszego rozwoju Wschodnich Niemiec.

Bibliografia

Der Beitrag ausländischer Investoren zum Aufbau wettbewerbsfähiger Wirtschaftsstrukturen in den neuen Bundesländern, Kurzfassung des Gutachtens für das Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, Berlin, September 1999.

Deutsche Bundesbank, *Direktinvestitionen*, Stuttgart 2002.

European Economy – The economic and financial situation in Germany, 1994, No. 2, European Commission Directorate-general for Economic and Financial Affairs Brussels, Luxemburg 1994

Fortschrittsbericht wirtschaftswissenschaftlicher Institute über wirtschaftliche Entwicklung in Ostdeutschland, DIW, IAB, IFW, IWH, ZEW, Halle (Salle) 17.06.2002.

From Plan to Market, World Development Report, World Bank, New York 1996.

Gesamtwirtschaftliche und unternehmerische Anpassungsfortschritte in Ostdeutschland. Kurzexpertise, DIW, IWH, IfW, Halle 2000.

Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit, Berlin 2003.

Jahreswirtschaftsbericht der Bundesregierung, Berlin 1998–1999.

- Kamiński W., *Współpraca produkcyjna a transformacja gospodarcza w Wschodnich Landach Niemiec*, opracowanie w ramach badań własnych na temat „Współpraca produkcyjna a transformacja gospodarki na przykładzie wybranych krajów”.
- Kleer J., *Niemcy Wschodnie a teoria transformacji*, [w:] *Polska-Niemcy a gospodarka rynkowa*, Warszawa 1999.
- Starzyk K., *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne a transfer technologii w procesie transformacji gospodarczej*, [w:] *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w Polsce*, red. Z. Olesiński, Warszawa 1998, s. 263.
- Toepel K., Weise Ch., *Die Integration Ostdeutschlands in die Europäische Union: Eine Erfolgsgeschichte?*, „Viertelsjahreshefte zur Wirtschaftsforschung“ 2000, No. 2, Berlin.
- Wirtschafts-Daten Neue Länder*, Oktober 2003 i za poprzednie lata, Bundesministerium f. Wirtschaft und Arbeit Berlin 2003 <http://www.bmwi.de>.